

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ОПІКИ НАД НЕДІЄЗДАТНИМИ

Аналіз ліючого законодавства дозволяє говорити не лише про опіку як загальну форму охорони прав та законних інтересів недієздатних, але й про деякі її різновиди. Критерієм їх розмежування є об'єкт правової охорони: суб'єкт, який її здійснює та обсяг опікунських функцій. По об'єкту правової охорони виділяють опіку над особою недієздатного та опіку над його майном. Суб'єктами, які виконують опікунські обов'язки, можуть бути як фізичні, так і юридичні особи (спеціалізовані будинки-інтернати і т.п.), але обсяг їх опікунських функцій різний.

Правові норми, що регулюють відносини по опіці над недієздатними особами, відносяться до різних галузей права, але в своїй сукупності створюють правовий інститут. Частина з них є нормами цивільного права, другі - нормами інших галузей: адміністративного (по розмежуванню компетенції місцевих виконкомів, по здійсненню опікунських функцій, по регламентації відносин між органами опіки та опікунами), соціального забезпечення (по сплаті призначеної недієздатному пенсії його опікуну), фінансового (по перерахуванню пенсії та інших грошових коштів недієздатного на банківський рахунок). У зв'язку з цим про систему норм, які регулюють всю сферу відносин по опіці над недієздатними, можна вважати комплексним правовим інститутом.

Норми, які входять до названого інституту, не пов'язані єдиним методом і механізмом правового регулювання. Усі вони являють собою невід'ємні складові частини цивільного, адміністративного, фінансового права, права соціального забезпечення. Комплексний інститут опіки над недієздатними не має певного місця в системі права, він може вважатися особливим інститутом у системі законодавства.

Основне місце займають норми, які регулюють відносини між опікуном та підопічним – ядро всіх відносин по опіці. Однак вони можуть впливати на ці відносини при взаємодії з нормами інших галузей права. Так, за допомогою права соціального забезпечення створюється необхідна матеріальна база для задоволення життєвих потреб недієздатних. Норми адміністративного права мають метою своєчасне встановлення опіки і т.п.

При аналізі опіки над недієздатними особами слід розрізняти відносини, пов'язані з опікою і, власне, відносини по опіці.

Відносини, пов'язані з опікою, виникають між державними органами різної компетенції: місцевими виконкомами, відділами по охороні здоров'я, між органом опіки та піклування та опікуном. Вони будуються на засадах влади і підпорядкування і є адміністративно-правовими.

Відносини по опіці, які виникають між опікуном та його підопічним, є основними у відносинах по опіці, оскільки саме в них реалізується мета опіки - захист особистих та майнових прав недієздатних.

Ці відносини неоднорідні. В одних опікун виступає як законний представник недієздатного й укладає від його імені угоди, а також захищає права та законні інтереси недієздатного (ст.144 КпШС України). Другі відносини виникають в зв'язку з турботою опікуна про утримання недієздатного і створення

йому необхідних побутових умов, а також в зв'язку з забезпеченням його доглядом та лікуванням (ст.142 КпЛС України). Деякі відносини взагалі залишаються поза предметом правового регулювання, наприклад, моральні стосунки між опікуном та підопічним.

Труднощі пов'язані з визначенням суті другої групи відносин. Це зумовлено відсутністю в юридичній літературі теоретичних досліджень опіки над недієздатними. Існуючі монографії присвячені опіці над неповнолітніми або мають характер методичних посібників для психіатрів.

О.Й. Пергамент вважає названі відносини предметом сімейно-правового регулювання. В підтвердження своєї позиції вона наводить єдиний аргумент: опіка та піклування над дорослими також має метою в першу чергу забезпечення належних умов життя підопічних [1, с.28]. Але така мета ще не свідчить про належність відносин до сімейних. Сімейні відносини будуються на засадах духовної, фізичної та матеріальної єдності. Між опікуном та недієздатним такої спільності немає: опікун не зобов'язаний виховувати підопічного, проживати з ним, вести спільне господарство, утримувати його за рахунок своїх коштів. Тому відносини між опікуном та недієздатним підопічним не можуть бути предметом сімейно-правового регулювання.

На наш погляд, вони складаються з приводу надання послуг. В науці цивільного права питання про поняття послуги залишається дискусійним, що цінною мірою пов'язане з великим різноманіттям послуг. Послуги опікуна також неоднорідні, і це не дозволяє дати їх загальне визначення. Однак, будь-яка з послуг опікуна – це діяльність, при якій праця приходить до корисної мети не як річ, а саме як діяльність [2, с.413].

Деякі послуги опікуна – турбота, догляд, а також здійснення від імені підопічного юридичних дій – «чисті», «нематеріальні», оскільки в процесі їх надання не створюється матеріальний результат [3, с.177]; інші послуги опікуна, наприклад, діяльність по приготуванню їжі та придбанню продуктів для підопічного пов'язані з матеріальними об'єктами. Але і в цих випадках корисний ефект надає, перш за все, сама діяльність. Якщо при ньому і здійснюється передача чи виготовлення речей, то задоволення потреб особи відбувається все рівно за рахунок діяльності [4, с.83]. Такі відносини регулюються нормами цивільного права, в результаті чого набувають форми цивільних правовідносин. Хоча вони виникають на підставі адміністративного акту – рішення органу опіки та піклування про призначення опікуна, це не свідчить про їх адміністративно-правову природу. Згідно ст. 4 ЦК України адміністративні акти можуть бути підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків.

З моменту встановлення опіки у опікуна виникає ряд юридичних обов'язків. Діюче законодавство при регулюванні відносин по опіці над недієздатними відсилає до норм про опіку над неповнолітніми віком до 15 років.

Однак, деякі обов'язки опікунів неповнолітніх на опікунів недієздатних не покладаються: обов'язок виховувати підопічних, піклуватися про їх навчання. У опікунів недієздатних немає й обов'язку проживати з підопічним. Це пояснюється декількома причинами: по-перше, проживання недієздатного на житловій площі опікуна може не відповідати інтересам інших членів родини, в тому

числі дітей опікуна, по-друге, не завжди виникає необхідність у сумісному проживанні: опікуну достатньо постійно провідувати підопічного, по-третє, встановлення в законі цього обов'язку в ряді випадків давало б привід для можливих зловживань, зокрема, для набуття права на житло підопічного без достатніх підстав.

Розгляд правовідносин між опікуном та підопічним був би неповний без з'ясування сукупності прав опікуна. Між тим діюче законодавство не дозволяє їх визначити. Законодавець закріплює лише обов'язки опікунів. Відсутність у законі хоча б примірного переліку прав опікунів є невиправданою і може викликати негативні наслідки: небажання громадян брати на себе обтяжливі опікунські обов'язки чи призначення опікунами осіб, які мають корисливі цілі. Так, суд при розгляді позову 3-на до Б-ної про розділ спадкового майна з'ясував, що після смерті матері житловий будинок за заповітом перейшов у власність до її дочки Б-ної. В будинку продовжував проживати недієздатний син померлої, якому не була виділена спадкова частка. В зв'язку з тим, що спадкоємиця хотіла продати будинок, опікун недієздатного – брат 3-ної звернувся до суду. В процесі судового розгляду було встановлено, що бажання 3-на бути опікуном викликане єдиною метою - проживати в цьому будинку. Він не виконував своїх обов'язків щодо підопічного, пенсію останнього витрачав на особисті потреби, пропив майно, яке залишилося після смерті матері. Враховуючи всі обставини справи, суд не визнав можливим виділити спадкову частку недієздатному в натурі. Будинок був проданий, а належна недієздатному сума від його реалізації перерахована на рахунок недієздатного в банку за місцем знаходження будинку-інтернату, до якого він був влаштований після скасування опіки [5].

Правила опіки та піклування України також не передбачають ні прав опікунів, ні засобів їх заохочення, їх визначення сприяло б призначенню опікунів над усіма недієздатними і стимулювало б їх до належного виконання своїх обов'язків. Особливу роль могли б зіграти засоби заохочення опікунів за зразкове виконання опіки.

Одна з таких мір установлена в житловому законодавстві України. Ч.2 ст.64, ст.98 ЖК України істотно розширює можливість набуття опікунами права на житло підопічних як осіб, які проживають разом із ними і ведуть спільне господарство. Суд при вирішенні такого роду суперечок повинен враховувати також факт зразкового виконання опікуном своїх обов'язків, що передбачає постійну турботу і контакт із підопічним, які можливі лише при сумісному проживанні з останнім і веденні спільного господарства. Таким чином, набуття самостійного права на житлове приміщення підопічних іншими особами - опікунами, які зразково виконували свої опікунські обов'язки, слід вважати засобом заохочення таких опікунів.

На нашу думку, в законодавстві слід передбачити й інші засоби заохочення при зразковому виконанні опіки на протязі тривалого часу, наприклад, трьох і більше років. Такими засобами можуть бути:

1. Призначення опікуну винагороди за рахунок майна підопічного в межах певного проценту від його загальної вартості. Таке правило містилося в дореволюційному законодавстві та законодавстві деяких країн [6, с.273, 373].

2. Нерідко у зв'язку з відмовою родичів опікунами недієздатних призначаються сторонні особи. Однак, після смерті підопічних такі опікуни не входять до кола спадкоємців, і майно переходить у спадок саме до недобросовісних родичів. Такі положення закону навряд чи можна вважати справедливими й виправданими. Засобом заохочення опікунів, які не входять до кола спадкоємців померлого недієздатного підопічного за законом, але зразково виконували опікунські функції тривалий час, могло б бути правило, яке б доповнило ст.531 ЦК України про виключення таких опікунів до кола спадкоємців за законом і закінчення їх до спадкування в тому ж порядку, що й непрацездатних утриманців. Факт зразкового виконання опікунських обов'язків можна встановлювати в порядку особливого впровадження як факт, що має юридичне значення.

Батьків і повнолітніх дітей такого недієздатного спадкодавця, які не виконували опікунські обов'язки або відмовилися бути опікунами без поважних причин, слід позбавляти права бути спадкоємцями цієї особи. В таких випадках не завжди можна застосовувати ч.2 ст.528 ЦК України, згідно з якою не можуть бути спадкоємцями батьки і повнолітні діти, які злісно ухилялися від виконання обов'язків по утриманню спадкодавця, якщо ця обставина підтверджена в судовому порядку. Опікуни не зобов'язані утримувати своїх підопічних. Тим більше, що недієздатні у своїй більшості є інвалідами й отримують пенсії. Тому злісне ухилення батьків і повнолітніх дітей від утримання недієздатних на практиці зустрічається дуже рідко. Набагато частіше недобросовісність вказаних осіб проявляється у відмові від виконання стосовно недієздатних обов'язків опікунів і тим самим у залишенні їх без необхідної турботи, догляду й уваги. При цьому підставою для позбавлення повнолітніх дітей права спадкування служило б невиконання обов'язку піклуватися про батьків і надавати їм необхідну допомогу, передбачене ст.81 КпШС України. Відносно батьків недієздатних повнолітніх дітей у законі аналогічного обов'язку, на жаль, немає. Однак, для належного захисту прав і законних інтересів недієздатних осіб, її слід було б передбачити. Бажано закріпити в законі наступне правило: «Батьки і повнолітні діти, які ухилялися без поважних причин від виконання обов'язків піклуватися й надавати допомогу недієздатному спадкодавцю, не можуть бути спадкоємцями».

Введення таких новел до нового законодавства України, на нашу думку, стимулювало б подальший розвиток правового захисту громадян, які потребують особливої турботи держави.

Список літератури: 1. Пергамент А.И. К вопросу о правовом положении несовершеннолетних/Всесоюз. ин-юрид. наук, 1955 Вып.3. 2. Маркс К, Капитал// Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2 изд. Т.26. ч.1. 3. Шененин Б.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг // Сб. учён. тр. Свердловск. юрид. ин-та. 1964. Вып.3. 4. Чернов М. О признаках отпощений, регулируемых договорами об оказании услуг // Вопросы теории и практики гражданско-правового регулирования. Томск, 1985. 5. Справа № 2-675/99 // Архів Костинського районного суду Рівненської області. 6. Семейное право зарубежных европейских социалистических стран. М., 1979.

Надійшло до редакції 27.02.02